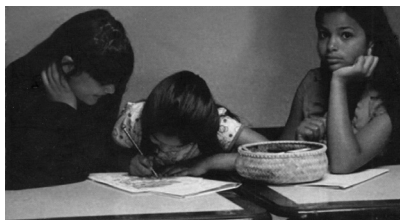

УДК 323.15(=214.58)(497.11)(049.3)

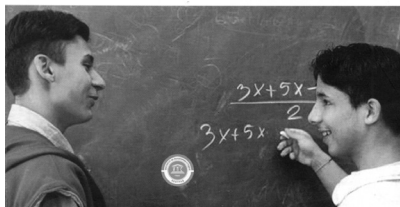
*Душан Гујаничић**

Нада Радушки
Идентитет и
интеграција Рома
у Србији.
Београд:
Институт за
политичке студије,
2015, 244 стр.

Нада Радушки

ИДЕНТИТЕТ И
ИНТЕГРАЦИЈА РОМА
У СРБИЈИ

У издању Института за
политичке студије изашла је

* Истраживач сарадник, Институт за
политичке студије, Београд

прошле године монографија Наде Радушки, доктора демографских наука, под насловом *Идентитет и интеграција Рома у Србији*. О Ромима као посебној етничкој групи релативно је мало (озбиљних) научних радова у нашој средини, те стога сваки допринос на ту тему може само бити драгоцен или бар користан. Студија је подељена у три основне целине, и то: *Етногенеза и национални идентитет Рома* (стр. 13–53), затим *Етнодемографски развој Рома* (стр. 55–143) и најзад *Положај и заштита права ромске националне мањине* (стр. 145–207). Приступ је, како се види, мултидисциплинаран и то: историјски, демографски, културолошки, социолошки, а делом је присутна и правна анализа појединих аката који регулишу њихов положај, како на домаћем, тако и међународном плану.

Роми, као објективно по много чему јединствена етничка група, заслужују озбиљан научни приступ у свим областима друштвених наука. Поједини (и то не мали) сегменти њихове далеке прошлости и даље остају непознати научној и широј јавности, али изгледа да је успостављена извесна сагласност у погледу почетка њихових великих миграција из своје прапостојбине, дана-

шње северозападне Индије, који се временски везује за почетак XI века. Иако је извесно да су од тог периода кренули масовније ка Европи остаје „нејасно да ли је тада ромска заједница већ била формирана, или је реч о више сличних племена која су се постепено стапала у релативно хомогену групу“ (стр.19). Дакле, недоумице почињу делимично већ у вези са њиховим самим пореклом, те стога није лако утврдити са сигурношћу ни многе друге важне елементе њиховог идентитета. Додуше, лингвистичком анализом је утврђено да ромски језик има извесних сличности са хиндијем, па и са још древнијим санскртским језиком.

Што се тиче самог постојања Рома у Србији, Нада Радушки даје краћи преглед њихових историјских кретања, извесне социолошке слике, као и основне одреднице њиховог правног положаја, поготово почев од српских борби за ослобођење почетком XIX века. У том погледу она не заборавља да помене постојање такозваног Циганског санцака у Османлијском царству уз напомену да је њихов правни статус под турским окриљем био значајно повољнији у односу на Роме у Хабзбуршкој царевини или неким другим европским

државама. То је подразумева-ло право на сопствени језик и културу уз плаћање одређеног пореза који је додуше имао дискриминаторски карактер под називом тзв. „цигански харач“. У Србији, пак, са друге стране, у XIX веку предузете су значајне мере које су допринеле општем унапређењу положаја Рома. У том контексту, мора се истаћи да је први устав Србије, такозвани Сретењски (1835) изричито предвидео једнакост свих грађана, укључујући сходно томе и Роме. Раније у истом том веку устаничка Србија је, имајући виду приступање домаћих Рома борби против Турака, институционализовала ту чињеницу путем својеврсног признања такозваног „циганског војводе“ који је учествовао у консултацијама и преговорима устаничких старешина. Исто тако, важно је напоменути чињеницу укидања посебних пореских оптерећења за Роме, односно увођење пореске једнакости за све грађане (1884).

Међутим, оно што је свакако важније и сложеније питање од историјских миграција и правног статуса Рома је питање њиховог свеобухватног идентитета, у првом реду етничког, језичког и културног. У том контексту, Нада Радушки констатује да је „основна

одлика ромског националног идентитета /.../ да је он у сталним променама“ (стр.36). Нама се чини, имајући у виду све елементе који традиционално чине национални идентитет, да је питање које провејава кроз читаву студију да ли се Роми уопште могу сматрати конституисаном, заокруженом нацијом или не? Тај „ситуациони“ ромски идентитет, условљен пре свега бурним историјским кретањима Рома, специфичним културним одликама и више него посебним, углавном негативним односом средине према њима, оно је што, по нашем мишљењу, указује на то да је процес изградње (или доградње) њиховог идентитета још увек у току. Додуше, сама ауторка их на многим местима третира у књизи као нацију, али уз евидентне спорадичне напомене о „недовршености“ њиховог идентитета, анализирајући у посебним одељцима посебне компоненте идентитета, језик и религију у првом реду. Са неким ставовима изнетим у овом делу књиге би се могло и полемисати по нашем суду, као на пример са тврдњом „да се прво мењање националног идентитета везује управо за религију“ (или можда пре за језик у неким случајевима?) или пак да се „једна нација разликује од друге најчешће по при-

падности одређеној религији“ (или можда опет пре по језику као фактору раздвајања?). Све наведене дилеме и потешкоће у погледу одређивања и разумевања ромског идентитета се могу сажети у кључно питање које се поставља у књизи, а гласи „у којој мери је верска подељеност препрека развоју националног идентитета Рома и може ли народ који не живи на заједничкој територији и не говори истим језиком формирати чврсту основу националне еманципације?“ (стр.50).

У другом делу ове студије ауторка се бави етнодемографским развојем Рома кроз посебан аналитички нагласак на третман и податке о њима током званичних пописа становништва почев од Другог светског рата. У том правцу се прати недоследност пописивача социјалистичке Југославије према ромском питању, у смислу различитог званичног назива ове етничке заједнице од пописа до пописа. Тако се, рецимо, у свим пописима до 1971. године користио термин *Цигани*, да би тек од те године била уведена сложенија одредница *Роми-Цигани*. С друге стране, на попису 1981. па све до данашњих дана се користи званично термин *Роми*. Наравно, оно што је била константа током свих пописа у нашој

земљи је начело слободног изјашњавања о својој нацији, језику и вероисповести. Додуше, истине ради, изјашњавање о верској припадности је било изостављено са пописа у периоду од 1953. до 1991. године. Опет, иако Нада Радушки износи занимљив податак да најстарији попис Рома потиче из периода Османлијског царства из 1491, као и летимичне податке о појединим пописима у Краљевини Србији и Краљевини Југославији, јасно је да је систематичније праћење кретања ромског становништва постало могуће тек након 1945. године, превасходно услед другачије пописне методологије која опет зависи од званичне државне политике и става о националном питању. У периоду од пре горе наведене године постојала је пракса према којој су се подаци о нечијој етничкој или националној припадности добијали посредним путем, односно преко декларисаног матерњег језика или религије пописаног лица.

Све у свему, Роми су током свих последњих деценија имали, са демографског аспекта посматрано, невероватне скокове и падове у броју становника. Или, како се то у књизи истиче „појава атипичних варијација у бројности Рома била је без преседана у

историји пописа становништва које често није могла објаснити званична статистика, због чега они представљају праву пописну енигму“ (стр.73). При том се у том контексту често користи израз за њих *народ-понорница* или чак *циганско расуло*. Ради илустрације невероватних бројчаних померања ромског становништва, довољно је само упоредити податке са три извршена пописа, и то из 1953, 1961. и 1971. године. На првом од ових пописа број забележених Рома у Србији је био нешто мањи од 59 хиљада, затим на следећем после само осам година нешто мањи од 10 хиљада (дакле скоро шест пута мање!), да би опет на следећем попису њихов број опет порастао на скоро 50 хиљада! Етничка мимикрија, типична за Роме, редовно долази до изражаја приликом пописа становништва. Додуше, ауторка у том смислу износи хипотезу према којој се „претпоставља да би се много већи број лица декларисао као припадник ромске заједнице да су пописивачи били ромске националности у оним областима где је већа концентрација Рома“ (стр.78). Хипотеза нам делује као делимично одржива, али с обзиром да (још увек) није подвргнута практичној провери, тренутно нема већи практични значај.

Занимљив и значајан податак, наведен у књизи, односи се на оснивање Међународне ромске организације на Првом међународном конгресу Рома у Лондону 1971. године. С обзиром на њен значај и јединствен карактер, штета је што у књизи није посвећена нешто већа пажња овом догађају који би могао да има пресудну улогу у формирању свеобухватне политике општег побољшања положаја Рома широм света.

Исто тако, ауторка у етнодемографској анализи наводи једну појаву која је такође карактеристична за „недовршене“ идентитете појединих етничких група, а Рома поготово. Реч је о такозваној *алтерофонији*, термина који означава непоклапање између декларисане националне припадности и језика који би одговарао тој групи. У том смислу имамо погодне примере два последња урађена пописа у Србији, где је на претпоследњем из 2002. године број Рома који се изјаснио за неки неромски језик као матерњи (превасходно српски) достигао читавих 27%, док је на последњем попису из 2011. године тај број чак 33%. Дакле, према последњим званичним расположивим подацима чак једна трећина Рома је пријавила неки неромски језик као матерњи. И овај по-

датак убедљиво говори о још увек незаокруженом ромском идентитету.

Ауторка се такође у овом делу осврће, поред анализе података о националној и језичкој припадности и размишљања у вези њих, и на полну, старосну и образовну структуру Рома у Србији. Опште је познато да Роми имају у просеку најмлађе становништво у Европи и у том погледу представљају својеврсни феномен. Међутим, далеко је значајнија (а и критичнија) њихова образовна слика где је, чини се, друштвени напредак у том смислу и даље доста скроман. Тако на пример, према попису из 2011. године свега 0,4% Рома има високо или више образовање, а без икакве школске спреме или са непотпуним основним образовањем је око 62%. У погледу евентуалне стратегије за превазилажење датог проблема ни међу самим ромолозима не постоји јединствен став јер једни мисле да „да би могућност праћења наставе на ромском матерњем језику (макар у првим разредима основне школе) много више олакшало школовање него што би узроковало додатну гетоизацију, док други сматрају да језичка баријера није основна препрека редовном школовању, већ првенствено лош материјални

положај породице, необразованост родитеља, традиција, обичаји и друго“ (стр.138). Који год од два става да се усвоји, проблем и даље остаје озбиљан и раширен, и поред неких додатно уведених мера у правцу боље интеграције ромске деце у образовни систем, као што је позитивна дискриминација при њиховом упису у школу или, пак, новчани подстицаји и слично.

У трећем, последњем делу ове студије под називом *Положај и заштита права ромске националне мањине* Нада Радушки разматра правни аспект ромског питања у Србији кроз анализу низа законских и осталих аката који Ромима и осталим националним и етничким мањинама гарантује подужи списак грађанских права и слобода. Првенствено, она овде истиче чињеницу (а вероватно и потенцијални проблем) да сам појам *мањине* није јединствено одређен на међународном нивоу имајући у виду непостојање једне универзално важеће и општеприхваћене дефиниције овог кључног појма. То такође, истиче Радушки, отвара и дилему да ли треба прихватити објективна или субјективна мерила приликом дефинисања мањина. Услед идеолошких, културних, па и цивилизацијских разлика међу

приближно две стотине држава чланица Уједињених нација, јасно је да је из објективних разлога није било могуће усвојити јединствено „тврдо језгро“ такве једне обавезујуће одреднице. У том погледу, међу великим бројем резолуција и декларација о људским правима једино се по свом правном значају и обавезности истиче *Међународни пакт о грађанским и политичким правима* из 1976. године, јер Повеља УН не говори посебно о правима мањина.

Ипак, оно што би читаоце у Србији вероватно више занимало, а имајући у виду и наслов књиге, су правна регулатива и општи друштвени положај Рома у нашој земљи, чему ауторка посвећује последњи пододељак у књизи. На том пољу, поготово у нормативном смислу, заиста је доста урађено у последњих петнаестак година. Притом, не треба заборавити, како подсећа ауторка, да је у доба СФРЈ постојао појам *народности*, прилично идеолошки обојен, који је означавао све народе ван оних шест који су имали статус конститутивних народа. Међутим, Роми нису спадали званично ни у ту категорију, већ су третирали као посебна етничка група, без признања од стране неке посебне матичне државе и са

занемарљивим политичким и друштвеним утицајем. С друге стране, рецимо, Устав Србије из 1990. године, „није садржао посебне одредбе које се односе на права националних мањина, већ је ово питање било дефинисано у оквиру опште одредбе о равноправности која искључује сваки облик дискриминације“. То практично значи да држава све до самог краја XX века није институционално поклањала посебну пажњу положају ромске заједнице, посматрајући је као и било коју другу етничку или националну мањину, без икаквих посебних механизма или институција задужених за бављење овим проблемом. У последњих петнаестак година, односно преваходно након 2000. године ствари се и ту мењају у правцу темељнијег државног бављења ромским питањем. Најважнији акт у овој области који целовито уређује ову област је *Закон о заштити права и слобода националних мањина* из 2002. године, с обзиром да ни у периоду СФРЈ, а ни касније до тог датума права и слобода мањина нису биле предмет посебног законског акта нити је објективно тадашња друштвено-политичка „елита“ на исти начин посматрала ову проблематику у поређењу са данашњим периодом. С друге

стране, оно што пада у очи је признавање, поред индивидуалних, и колективних права мањина што је далеко изнад свих међународних стандарда у овој области, а у првом реду изнад *Оквирне конвенције о правима националних мањина* из 2001. године којој је приступила и наша земља. Поред тога, законодавац је препознао званично четири области које су „посебно значајне за очување националног идентитета“ и то су: култура, образовање, информисање и службена употреба језика и писма.

Што се пак Рома посебно тиче, поред свих законских гаранција значајан искорак у побољшању њиховог положаја је формирање Националног савета ромске националне мањине, једне нове институције у нашем поретку, установљене посебним законом из 2009. године, а са примарном надлежношћу у области културне аутономије, односно у употреби језика, писма, образовања, информисања и културе. Роми су такође добили и статус националне мањине изједначивши се и у том погледу (за сада више формално него суштински) са осталим „старим“ националним мањинама у Србији. Исто тако, предузете су и неке врло конкретне мере са крајње практичним дејством као што

је запошљавање координатора за ромска питања преко 50 општина, увођење педагошких асистената и ромских медијаторки у здравству. Дакле, као што се може видети, урађено је заиста доста у претходних деценију-деценију и по на плану институционално-нормативног побољшања положаја Рома, али и поред тога пракса и друштвена стварност нису често у складу са високим формалним захтевима и стандардима. Јер, како исправно примећује ауторка „за унапређење положаја Рома од највећег значаја је да се створи ‘критична маса’ образованих и обучених људи, који би били у стању да у пуној мери узму учешћа у будућим друштвеним и привредним активностима.“ Наша држава је исто тако доста тога преузела у оквиру међународне иницијативе под називом *Декада за инклузију Рома 2005–2015*. у оквиру које су се земље бившег „Источног блока“ обавезале да у регионалним оквирима делују на унапређивању социјално-економског статуса и интеграцији Рома. То је замишљено као најшира друштвена акција где би поред државних тела учествовале и невладине организације као и истакнути ромски појединци и ромска удружења. У том контексту је и Србија усвојила *Стратегију за*

унапређивање положаја Рома у Србији и у том правцу изванредан број акционих планова за њено спровођење.

На крају, Нада Радушки поставља, по нашем мишљењу, два кључна питања и то: колико су у целој причи о социјалној укључености Роми у ствари предмет политичких манипулација зарад стицања популарности и политичких поена, и друго, имају ли Роми права да се укључују или не укључују у мери на начин за који други сматрају да је за њих најбољи? Другим речима, да ли је државна и друштвена брига за њих заиста искрена и подстакнута хуманим и напредним мотивима или се много тога (неспорно позитивног) ради првенствено због очекивања међународне заједнице, у првом реду Европске Уније? Што се другог питања тиче, ако Роми вековима живе на један, њима изразито својствен начин, у којој мери је могуће макар и разноврсном друштвеном акцијом и правним мерама променити тај начин живота, а у мери да они буду сагласни са тим и здружено учествују у том процесу? Чак и ако прихватимо тврдњу ауторке према којој „тек кад је већински народ спреман да прихвати припаднике мањина на сваком од могућих положаја у друштву, оно што де

јуре важи приближило би се се стању које де факто постоји“ (стр.200) нисмо сигурни да таква ситуација већ не постоји у Србији, која је и у европским оквирима позната по изразитом поштовању права мањина и где припадници мањинских заједница заузимају различите положаје у друштву. С друге стране, премда се можемо сложити начелно са тврдњом да су „вечито понижени и одбачени, сиромашни и обесправљени, изложени свесној маргинализацији и асимилацији, а често и мржњи која иде до геноцида, Роми су парадигма концепта социјалне искључености и дискриминације, свуда, па и у Србији“ (стр.212) сматрамо да би уместо можда добронамерног, али делом и душебрижничког констатовања њиховог положаја тежиште требало ставити и на иницијативу и већу друштвену активност од стране самих Рома, који се не могу до краја, уз наравно све отежавајуће околности које их у томе спутавају (сиромаштво, необразованост, територијална расутост), ослободити одговорности за свој положај.

Но, све у свему, књига демографа Наде Радушки *Идентитет и интеграција Рома у Србији* је једна корисна монографија која обрађује различите аспекте ромског пи-

тања у Србији, од историјског, преко социолошког, политичког и демографског, па све до правног, користећи превасходно дескриптивни метод уз обиље статистичких података (укључујући и исцрпан попис Рома по свим општинама у Србији без Косова и Метохије од 2011. године) уз релативно обимну наведену литературу. Она представља значајан пресек предузетих правних и политичких мера до сада уз анализу шире друштвене акције у циљу свеобухватног побољшања положаја Рома. Оно што је можда штета за потпуније разумевање ове тематике у овој књизи је недостатак ставова, размишљања и података из саме ромске заједнице, првенствено истакнутих ромских интелектуалаца, њихово изворно виђење свог положаја, што би обезбедило свакако још већу аутентичност анализи овог сложеног питања. Ипак, ова књига представља објективни напредак у правцу још темељнијег проучавања ромског питања у Србији и у том смислу и научна и шира друштвена јавност би требало да се упознају са њеном садржином.